

UOT 745/749

FİZZƏ QULİYEVA

NAXÇIVANIN SON TUNC VƏ ERKƏN DƏMİR DÖVRÜ
BƏZƏK ƏŞYALARININ ESTETİKASI

Naxçıvanın Son Tunc və Erkən Dəmir dövrü bəzək əşyalarının estetikası bu dövrdə yaşayan tayfaların ideoloji görüşləri və inanc sistemini, o cümlədən sənətkarlıq ənənələrini də əks etdirir. Bəzək əşyalarında həndəsi, o cümlədən astral, zoomorfik elementlərin əks olunması su, günəş, ilan, keçi kultlarının inkişafından qaynaqlanaraq onların qoruyucu funksiyası ilə əlaqədar olmuşdur. Ənənəvi olaraq bəzək əşyalarının böyük əksəriyyəti qəbirlərdən aşkar olunmuşdur. Dəfn adətləri zamanı ölənlər şəxsin bəzək əşyaları ilə birgə gömülməsi əbədi yaşam, o biri dünyanın mövcudluğu ilə bağlı görüşlərindən qaynaqlanaraq formalaşmışdır. Qədim tayfalar inanırdılar ki, bəzək əşyaları öləndən sonra da insan ruhunu bəd ruhlardan, şər qüvvələrdən qorumaq gücünə malikdir. Şübhəsiz ki, bu cür əşyaların gücünü, qüdrətini artırmaq üçün ovsun duaları oxunaraq istifadə olunmuşdur. Son Tunc və Erkən Dəmir dövrü bəzək əşyalarının estetikası qədim Naxçıvan tayfalarının mədəniyyətini, incəsənətini, dünyagörüşünü yaşadan sənət əsərləridir. Bəzək əşyalarının estetikası Xocalı-Gədəbəy tayfalarının estetik görüşləri ilə də olduqca yaxın orta qəbirləri paylaşmışdır.

Açar sözlər: *Naxçıvan, bəzək əşyası, qədim dövr, estetika, Son Tunc və Erkən Dəmir dövrü, naxış, inanc.*

Naxçıvan diyarının Son Tunc və Erkən Dəmir dövrü bəzək əşyaları bədii zənginliyi, estetik məziyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Bu dövrün bəzək əşyalarını müxtəlif səpkili boyunbağlar, üzük, sırğa, bilərzik, sancaq və s. təşkil etmişdir. Həmin əşyalar qoruyucu xüsusiyyətə malik olduğu inancından qaynaqlanaraq aid olduğu şəxsin üzərində daşınır, öləndən sonra həmin əşyalarla birgə dəfn olunurdu. Ənənəvi olaraq bəzək əşyalarının böyük əksəriyyəti qəbirlərdən aşkar olunmuşdur. Dəfn adətləri zamanı ölənlər şəxsin bəzək əşyaları ilə birgə gömülməsi əbədi yaşam, o biri dünyanın mövcudluğu ilə bağlı görüşlərindən qaynaqlanaraq formalaşmışdır.

Bəzək əşyaları əsasən tuncdan hazırlansa da müxtəlif materiallardan olanlara da rast gəlinmişdir. Bu dövrdə bəzək əşyalarında olan say çoxluğu, bədii zənginlik metallurgiya sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərlə, o cümlədən tələbatın artması, dünyagörüşünün inkişafı ilə əlaqədar olmuşdur. Bəzək əşyalarının estetik baxımdan daha da zənginləşdirilməsində müxtəlif naxışlarla yanaşı muncuqlar da ideal vasitə olmuşdur. Metaldan hazırlanmış sırğa, bilərzik, boyunbağı, saç bəzəklərini bəzəmək üçün müxtəlif tipli muncuqlardan istifadə olunmuşdur. Muncuqlar tunc, əqiq, sümük, pasta, dentalium, sprea və konus tipli dəniz heyvanlarının qabığından hazırlanmışdır. Bu cür materiallardan hazırlanmış muncuqlara Sarıdərə və Kolanı nekropolunun əşyaları arasında rast gəlmək mümkündür [1, şəkil 16, 23, 31; şəkil 33, 5-9, 19, 20, 22].

Ənənəvi olaraq muncuqlar da semantik mənə yükünə malikdir. Dəniz heyvanlarının qabığı, o cümlədən balıqqulağından hazırlanan muncuqlar su stixiyası ilə əlaqədar olmuşdur. Yaşam, həyat qaynağı olan suya inam tarixin ilk dövrlərindən mövcud olmuşdur. Aydın ki, muncuqlar praktiki və dekorativ əhəmiyyətə malik olmamış, qoruyucu əşya kimi istifadə olunmuşdur. Onlar qadın və kişi fərqi qoyulmayaraq hər iki cinsin nümayəndəsi tərəfindən də istifadə olunmuşdur.

Muncuqlar hazırlanarkən onların naxışlı olması da diqqətdə saxlanmışdır. Əşyaların naxışlı olanı daha müqəddəs bir yükə malik olduğu üçün onlarda böyük bir hikmət gizlənilir.

Muncuqları adətən cızma və deşik naxışlar bəzəmişdir. Kolanı nekropolundan aşkar olunmuş çevrəşəkilli muncuq cızma naxışları ilə diqqətəlayiqdir [1, şəkil 33, 9]. Dəniz heyvanının qabığından hazırlanmış bu muncuğun mərkəzinə deşik açılmış və ətrafına beş ədəd olmaqla konsentrik çevrələr cızılmışdır. Dairə günəşin simvolu olaraq ibtidai dövr sənət abidələrində, əşyalarda çox rast gəlinmişdir. Konsentrik dairələr isə kosmik dünya modelinin üçhissəli strukturudur. Dairələri əmələ gətirən xətlər kosmik məkanı bir-birindən ayıran və qarşılıqlı əlaqə yaradan bir qatdır. Mərkəzi dairə günəşi, ikinci dairə mədəni məkanı, üçüncü isə onun periferiyasını göstərir [2, s. 198]. Kolanı muncuğunun üzərində beş dənə konsentrik dairənin verilməsi kosmik dünyanın çoxluğunu, təkrarını simvolizə edir.

İncə bəzək əşyalarının hazırlanmasında qəlibkarlıq müstəsna əhəmiyyət kəsb etmişdir. Xüsusilə mum qəliblərdən istifadə olunması onların bədii keyfiyyətini daha da artırmış və estetik mükəmməlliyə nail olunmuşdur. Təbii ki, qəlibçiliklə yanaşı döymə, kəsmə və s. texnoloji üsullara da müraciət olunmuşdur. Spiralşəkilli bəzəkli lent borular, həmçinin sadəliyi ilə seçilən, uca doğru daralan silindrik muncuqların həllində mum qəlibkarlıq üsulu tətbiq olunmuşdur. Bu qəbildən olan bəzək əşyaları Sarıdərə [1, şəkil 16, 25, 29, 30] və Kolanı [1, şəkil 33, 13, 14, 16, 17, 18, 23] nekropollarından aşkar olunmuşdur. Analoji bəzək əşyaları Azərbaycan abidələrindən məlumdur [7, c. 81; 8, c. 11].

Boyunbağı və sırğaların bədii-estetik çalarlarının zənginləşməsində muncuqlar, asqılar xüsusi rola malik olmuşdur. Bu qəbildən olan boyunbağı və sırğalar çəngəlşəkilli formaya malikdir. Boyunbağılar nazik məftildən hazırlandığı üçün onlara muncuq və asqıların keçirilməsi rahat olmuşdur. Muncuq və asqılar materiallarına, bədii biçimlərinə, naxış elementlərinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Çəngəlşəkilli ucluqlu boyunbağı və sırğalara balıqqulağı, əqiq və pasta muncuqlar, bəzən isə tuncdan hazırlanmış toppuz asqı, spiral və zəncirlər taxılmışdır. Balıqqulaqları bir qayda olaraq trapesiya formasına salınsa da orijinal formalardan da istifadə olunmuşdur [2, şəkil 54, 13]. Boyəhməd nekropolundan aşkar olunmuş sırğalardan birinin ucları bir-birinə sarınmışdır [1, şəkil 36, 9]. Onun üzəri əqiq muncuqlarla bəzədilmişdir. Nazik tunc məftildən hazırlanmış ikinci sırğanın üzərinə düzbucaq formalı tunc lövhə asılmışdır [1, şəkil 36, 7].

Halqa formasında hazırlanan tunc bilərziklər müxtəlif cür olub uclarının bitişik, aralı, bir-birinin üzərinə oturdulmuş şəkildə olmasına və bəzəmələrinə, həmçinin kəsikdə yuvarlaq, yarımıyvarlaq, dördbucaq, düzbucaq forma və quruluşlarına görə fərqlənirlər. Qızılburun [4, şəkil 15, 6, 7] və Qarabağlar [4, şəkil 15, 2, 4, 5, 8] nekropollarının bilərzikləri kənarlardan qabırğaşəkilli formaya salınmış, üst hissələri dərininə kəsiklərlə bəzədilmişdir. Şübhəsiz bu cür yüksək bədii həlli ilə seçilən bilərziklər qəliblər vasitəsilə hazırlana bilərdi. Dərininə kəsikləri isə qəlibdən sonrakı prosesə aid etmək olar. Analoji bilərziklər Gədəbəy, Çovdərə [9, s. 252], Xaçbulaq [8, cədvəl XXII, 4-6], Şağuludərə [10, şəkil 232, 18] və s. abidələrdən məlumdur.

Bilərziklərin bəzədilməsində kəsmə üsullu dərin gəzlər, fərqli xətlərlə cızmalar aparıcı olmuşdur. Cızma naxışlar fərqli bədii tutumda tətbiq olunmuşdur. Bilərziklərin adətən uc hissələri, bəzən biri, bəzən isə hər ikisi cızmalarla bəzədilmişdir. Bununla yanaşı gövdəsi tamamilə naxışlarla bəzədilmiş bilərziklər də hazırlanmışdır. Onların uc hissələrini bəzəyən cızmalardan biri ziqzaqşəkilli naxışlardır. Bilərziklərin ümumi quruluşunu, bir qrupunun uc hissələrinin ilan başı formasında hazırlanmasını nəzərə alaraq demək olar ki, onlar ilan kultu ilə əlaqəlidir. Ziqzaqşəkilli naxışlar isə ilanın dərisini bəzəyən naxışları simvolizə etmişdir. Qədim Naxçıvan tayfalarının inanc sistemində ilan məhsuldarlığın hamisidir. Tunc dövrü

bəzək əşyalarının ilanı yansıtması görünür insanın da hamisi olmuş, onu bəd ruhlardan, şər əməllərdən qorumuşdur. Gəmiqaya təsvirlərində ilanın keçilərlə, insanla birgə təsvir edilməsi heyvanın da hamisi rolunda çıxış etdiyini göstərir. Yeraltı və yerüstü dünyanın təmsilçisi olan ilan güclü ovsunlayıcı qüvvəyə malikdir. O cildini dəyişə, müxtəlif cür təzahür edə bilər. Folklor nümunələrində rast gəldiyimiz ağ və qara ilan onun həm xeyir, həm də şər təmsilçisi olduğunu göstərir. İlan kultunun formalaşması və inkişafı Tunc dövrü üçün xarakterik olmuş və tayfaların inamının güclənməsində mühüm rol oynamışdır.

Tunc boyunbağılarda bədii həllin mükəmməlliyinə bir qədər artıq diqqət yetirilmişdir. Olduqca hamar həll olunmuş boyunbağılar mum modellər vasitəsilə tökülmüşdür. Onlar kəsikdə dördkünc, dairəvi, oval formalı olan qalın və nazik tunc məftildən hazırlanmışdır. Bu dövrün boyunbağılarında əsasən formanın zəngin görünüşü əsas məsələ olsa da, sadə həlli ilə yaddaqalan boyunbağılar da hazırlanmışdır. Qızılburun nekropolunun boyunbağıları məhz bu qəbildəndir. Onlardan birinin hər iki ucu qarmaq formasında geriye burulmuş [4, şəkil 16, 2], birinin bir ucu ilan başı formasında dəqiqliklə işlənmiş [4, şəkil 16, 3], digəri isə mərkəzdən qalın olub uclara doğru nazikləndirilmişdir [4, şəkil 16, 7]. Boyunbağların bir qrupu gövdə boyunca burulmuş, uc hissələri isə bəzən tamamilə, bəzən də qarmaq formasında geriye burulmuşdur.

Lentvari formada kəsilmiş və döyülərək incə təbəqə halına salınmış boyunbağların kənarlarına haşiyə elementləri salınmışdır. Haşiyə elementi kimi nöqtələr döyülərək qabardılmışdır. Bu üsul Tunc dövrü metalışləmə sənətində uzun zaman mövcud olmuşdur. Xocalı-Gədəbəy tayfalarının tunc dövrü bədii tunc məmulatında da bunu aydın görə bilərik. Boyəhməd nekropolundan aşkar edilmiş boyunbağılardan birinin ortası döyülərək dördkünc formaya salınmış, cızma və çərtmə üsulu ilə naxışlanmışdır. Gövdəsinin bəzi qisimləri dərin kəsmələrlə xüsusi formaya salınmış, ucları döyülərək yastılanmış və üzərinə doğru qatlanmışdır [2, şəkil 36, 12].

Çəngəlxəkilli ucluğu olan sırğalardan bir qrupu fərqli forması ilə yadda qalır. Bu cür sırğaların bir ucu döyülərək yastılanmış, ziqzaq formaya salınmış, sırğanın ucuna deyil gövdəsinə bərkidilmişdir. Belə sırğalar Sarıdərə nekropolundan [1, şəkil 15, 17, 19, 20], Kolanı nekropolundan [2, şəkil 54, 20] aşkar olunmuşdur. Onlardan birinə nazik tunc məftildən hazırlanmış halqa spiral, digərinə isə trapesiya formalı balıqqulağı keçirilmişdir.

Bu qəbildən olan sırğalar Sarıdərə nekropolundan aşkar olunmuşdur [1, şəkil 15, 7, 16]. Bu əşyalar praktiki əhəmiyyət daşımaqla bərabər, həm də öz sahiblərini bəd qüvvələrdən və uğursuzluqlardan qorumaq məqsədilə də istifadə olunmuşdur. Balıqqulağından istifadə balıq kultunun yayılması ilə əlaqədar olmuşdur. Kolanı nekropolunun qəbirlərində balıqqulağına rast gəlinməsi məhz bu inancın təzahürü idi [1, s. 145]. Ön Asiyanın Neolit dövrü abidələrindən də məlum olan bu adət olduqca qədimdir. Şübhəsiz xarakterik adətin yayılmasında qədim tayfaların köçü, iqtisadi-mədəni əlaqələr də təsirsiz ötürməmişdir. Naxçıvan abidələrində balıqqulağından hazırlanmış muncuqların, üzəri mavi şirlə örtülmüş pastadan olan bəzək əşyalarının, Ön Asiya tipli xəncərlərin yayılması da bu fikri təsdiq edir. Qədim Şərq ölkələri ilə iqtisadi-mədəni əlaqələrin olduğu Ön Asiya sənətkarlarının əldə etdikləri texnoloji yeniliklərin tətbiqi Son Tunc dövrünə aid Cənubi Qafqaz tipli xəncərlərin istehsalında da müəyyən iz buraxmışdır. Araşdırmalar göstərmişdir ki, Ön Asiya ölkələrindəki texnoloji yeniliklər yerli sənətkarlar tərəfindən inkişaf etdirilərək tətbiq edilmiş və lokal mədəniyyətin bir sıra xüsusiyyətlərinə təsir etmişdir [2, s. 145].

Forma və kəsik xüsusiyyətləri baxımından bilərziklərə bənzəyən üzüklər də əsasən iki

qrupa ayrılır. Birinci qrupun üzükləri nazik və qalın tunc məftildən hazırlanmış, ucları ayrı, bitişik, bir-birinin üzərinə oturdulmuş formadadır. Bu cür sadə üzüklər Sarıdərə nekropolundan [1, Şəkil 15, 21, 22, 24-27], Kolanı nekropolundan [1, şəkil 32, 4-7], Boyəhməd [1, şəkil 36, 6] nekropollarından aşkar olunmuşdur. Kolanı nekropolunun üzüklərindən biri konus adlı dəniz heyvanının qabığından hazırlanmışdır [1, şəkil 33, 20]. Üzüklərin bəziləri spiralşəkili, üç qatlı halqa formasındadır. Bu cür üzüklər Kolanı nekropolu [1, şəkil 32, 10], Hakkıxlıq nekropolundan [1, şəkil 20, 13] aşkar olunmuşdur. İkinci qrupun üzükləri isə nazik tunc təbəqədən hazırlanmış, bəziləri naxışlıdır. Kolanı nekropolunun üzükləri sadədir [1, şəkil 32, 8, 9]. Sarıdərə nekropolundan bir üzük isə ucu düz cızma xətlərlə bəzədilmişdir [1, şəkil 15, 23]. Bayəhməd nekropolundan bir üzük isə enli tunc təbəqədən, spiralşəkili burularaq hazırlanmışdır [1, şəkil 36, 5]. Üzüyün xarici səthi içərisi nöqtələrlə qravürə olunmuş birləşik üçbucaqlarla bəzədilmişdir.

Müxtəlif saç bəzəkləri arasında nazik tunc təbəqədən hazırlanmış diskşəkili, trapes formalara da rast gəlinmişdir. Kolanı nekropolundan diskşəkili tunc lövhələrdən biri halqaşəkili çıxıntılı olub, üçbucaqşəkili şəbəkələrlə naxışlanmışdır [1, şəkil 33, 10]. İkinci diskin üzəri döymə nöqtələrlə bəzədilmiş, kənarına iki ədəd kiçik deşik açılmışdır [1, şəkil 33, 11]. Bayəhməd nekropolundan aşkar olunmuş iki ədəd tunc lövhələrdən biri diskşəkili [1, şəkil 37, 8], digəri trapesiya [1, şəkil 36, 10] formalıdır. Onların üzəri qabartma və döymə nöqtələrlə qravürə edilmişdir, müəyyən dəşiklər açılmışdır. Bu cür bəzək əşyaları Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti abidələrindən məlumdur.

Bəzək əşyaları arasında asmalar da geniş yayılmışdır. Asmalar bikonik, nalşəkili, 8 rəqəminə bənzər, eynəkşəkili, dairəvi, zəng, həmçinin quş modellərində olmasına görə bir-birindən fərqlənirlər. Asmalar sırğa, bilərzik, boyunbağı və s. əşyaların, bəziləri saç və geyim bəzəyi kimi istifadə olunmuşdur. Bikonik [1, şəkil 16, 3, 4], nalşəkili [1, şəkil 16, 5], 8 rəqəminə bənzər [1, şəkil 16, 7; Şəkil 33, 24], trapesiya formalı [1, şəkil 16, 9] asmalar Sarıdərə nekropolundan aşkar olunmuşdur. Asmalar əsasən tuncdan hazırlansa da, 8 rəqəminə bənzər asma sümükdən hazırlanmışdır. Bikonik asmalar iki sıra üçkünc, trapesiya formalı asma üçkünc və paxlavaşəkili şəbəkələrlə, nalşəkili asma hər iki ucu kiçik yuvarlaq deşiklə bəzədilmişdir. Kiçik yuvarlaq deşiklər təyinatı bəlli olmayan metal əşyalardan birində də açılmışdır. Sarıdərə nekropolundan aşkar olunmuş kənarları yarımçevrə formasına salınmış düzbucaqlı tunc metalın ortası bir qədər qabardılmışdır [1, şəkil 16, 11]. Bənzər deşikli bəzək əşyalarından biri sümükdən hazırlanmış və aypara formalıdır. Deşiklərin çoxluğu onların paltara və yaxud saç bəzəyinə bərkidildiyini deməyə əsas verir. Üçbucaq şəbəkələrlə bəzədilmiş tunc zəng modelləri Qızılburun nekropolunun zəngin materialları arasında yer almışdır [4, şəkil 18, 20-25]. Analoji tunc zəng asqıları Gəncə rayonunun Bayan kəndi [5, c. 237] məlumdur. Azsaylı nümunələr arasında Qızılburun nekropolundan əldə olunmuş dairəvi asma da özünəməxsusluğu ilə seçilir [4, şəkil 19, 5]. Onun üzəri tamamilə üçbucaq şəbəkəlidir. Asqı üçün çıxıntının mərkəzində yuvarlaq deşik açılmışdır.

Qızılburun nekropolunun tək nümunələrlə aşkar olunmuş tunc asqıları da forma, bədii həlli baxımından olduqca diqqətəlayiqdir. Maraqlı asqılardan biri bikonik formada lehimləmə üsulu ilə hazırlanmışdır [4, Рис. 19, 10]. Nalşəkili formalı asqının uzun çıxıntı hissəsinə 26 sm uzunluğunda tunc zəncir keçirilmişdir [4, şəkil 19, 4]. Zəncir qırıq olduğundan onun uclarda necə bağlandığı məlum deyil. Uzunluğu 25-31 sm arasında dəyişən zəncirlər Sarıdərə [1, şəkil 16, 19], Qızılburun [4, şəkil 19, 9] nekropollarından aşkar olunmuşdur.

Eynəkşəkili asmalar bir qayda olaraq iki halqa spiral şəklində olur. Bununla belə az sayda olsa da başqa modellərinə də rast gəlmək mümkündür. Bu qəbildən olan eynəkşəkili

asmalar Naxçıvanın Orta Tunc dövrü abidələrindən məlumdur. Spiral kimi burulmuş eynəkşəkilli asmalar Sarıdərə [1, şəkil 16, 6], Kolanı [1, şəkil 32, 3] Qızılburun [4, şəkil 19, 1] nekropollarından aşkar olunmuşdur. Analoji tunc asmalar Xanlar [6, cədvəl X, 34] və Mingəçevirdən [3, cədvəl XVII, 33, 34] məlumdur.

Spiralvarı naxışlar özündən əvvəlki dövrlərdə keramika, metal əşyaların üzərinə geniş tətbiq olunmaqla Son Tunc və Erkən Dəmir dövrünün də sevilən naxışlarından, formalarından biridir. Tunc boyunbağlarının ucları, sancaqların başları döyülərək yastılanmış, az və ya çox spiralvarı burulmuşdur. Kolanı nekropolunun bilərzik, ya da ayaq halqası adlandırılan tunc əşyaların bir ucu döyülərək lent şəklinə salınmış və spiral formasında qıvrılıaraq digər ucuna bərkidilmişdir [2, şəkil 55, 11]. Kolanı nekropolunun boyunbağlarının bəzən bir ucu, bəzən də hər iki ucu döyülərək lent şəklinə salınmış və spiral şəklində burulmuşdur [2, şəkil 56, 2; şəkil 57, 4]. Həmçinin spiralşəkilli üzüklərə də rastlanmışdır [2, şəkil 56, 10]. Bayəhməd nekropoluna aid iki ədəd tunc üzük isə nazik tunc təbəqəsindən hazırlanaraq spiral şəklində burulmuşdur. Üzüyün iç təbəqəsi nöqtələrlə doldurulmuş birləşik üçbucaqlarla naxışlanmışdır [2, şəkil 52, 5]. Bu tip üzüklərə Naxçıvanda indiyədək rastlanmamışdır. Kolanı nekropolundan tapılan 1 ədəd tunc sancağın baş tərəfi döyülərək spiral şəklində burulmuşdur [2, şəkil 57, 12].

Son Tunc və Erkən Dəmir dövründə sancaqlar əsas bəzək əşyalarından olmuşdur. Bu tip əşyalar Culfa, Qızılburun və Qarabağlar qəbir abidələrindən məlumdur [4, şəkil 20, 1-14]. Sancaqlar əsasən başlıqlarının formalarına, ölçülərinə, incə və qalın və s. hazırlanmalarına görə bir-birindən fərqlənir. Estetik məziyyətləri baxımından fərqlənən müxtəlif formalı başlıqlar yivli, qarmaqşəkilli, şişpapaqlı, öküz və keçi başı və s. formalarda hazırlanmışdır. Fərqli ölçülü sancaqların bəzilərinin ucları kəskin, bəziləri azacıq yuvarlaqdır. Əsasən tökmə üsulu ilə hazırlanmış tunc sancaqların bəzilərinin üzərində sonradan işləmələr aparılmışdır. Cızma, kəsmə, deşikaçma üsullarının tətbiqi ilə sadə naxış elementləri də yaradılmışdır. Sancaqların baş hissəsinə doğru açılmış deşiyə metal halqa keçirilməsi yalnız bir nümunədə rast gəlinir [4, şəkil 20, 1-14]. Əvvəlki dövrlərdə deşiklərə tunc halqanın keçirilməsinə rast gəlinmədiyi üçün bu dövrün bədii yanaşması hesab etmək olar. Orta Tunc dövrü sancaq başlıqları üçün ənənəvi olan konusvari formalar bu dövrdə sıradan çıxsa da az sayda rast gəlinir. Onlar səliqəsiz, kobud hazırlanması ilə diqqəti cəlb edir.

Sancaq başlıqlarının heyvan kəlləsi formasında hazırlanması Son Tunc və Erkən Dəmir dövrü üçün xarakterik olmuşdur. Qarabağlardan aşkar olunmuş nümunələrdən biri qoyun [4, şəkil 20, 9], digəri keçi [4, şəkil 20, 14] başı formasındadır. Qoyun, keçi məhsuldarlıq rəmzi olaraq tunc tayfalarının həyatında mühüm əhəmiyyətə malik olmuşdur. Keçi və qoyun Naxçıvan tayfalarının əsas inam mənbələrindən biri olmuşdur.

Naxçıvanın Son Tunc və Erkən Dəmir dövrü bəzək əşyaları zəngin bədii, estetik tutuma malikdir. Formanın çeşidliliyi, ornamental ritmikanın müxtəlifliyi əvvəlki dövr bəzək nümunələrində formalaşan ənənələrlə yanaşı müstəqil şəkildə inkişaf etmiş xüsusiyyətləri də özündə əks etdirir. Bu dövrdə totemistik inancların da yayılması bəzək əşyalarına da təsir etmişdir. Quş fiqurlarını yansıdan tunc asqılar, ilan başlıqlı bilərziklər, keçi, qoyun başlıqlı sancaqlar məhz totemistik inancların inkişafı ilə əlaqədar olmuşdur.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: fizze25@mail.ru

ƏDƏBİYYAT

1. Вахşəлиев V.B. Naxçıvanın Erkən Dəmir dövrü mədəniyyəti. Bakı: Elm, 2002, 128 s.
2. Вахşəлиев V.B. Naxçıvanın qədim əkinçi-maldar tayfalarının mənəvi mədəniyyəti. Bakı: Elm, 2004, 320 s.
3. Асланов Г.М., Ваидов Р.М., Ионе Г.И. Древний Мингечаур. Баку: Элм, 1959, 191 с.
4. Бахшалиев В.Б. Древняя Металлургия и металлообработка на территории Нахичевани. Баку: Элм, 2005, 119 с.
5. Берцелиус-Налчагаров С.А. Раскопки в окрестностях села Баян Ганджинского уезда // Изд-во Азкомстариса, 1928, выпуск I, с. 231-238.
6. Гуммель Я.И. Погребальный курган около Еленендорфа. Баку: Аз ГНИИ, 1931, 31 с.
7. Мурадова Ф.М. Гобустан в эпоху бронзы. Баку: Элм, 1979, 117 с.
8. Садыхзаде Ш.Г. Древние украшения Азербайджана. Баку: Ишыг, 1971, 16 с.
9. Шарифов Д. Раскопки близ села Човдар Ганджинского уезда. Москва: Азкомстарис, 1928, в. IV, с. 239-260.
10. Schaeffer C.F. Stratigraphie comparee et chronologie de l'Asie Occidental. London, 1948, 654 p.

Fizza Guliyeva

AESTHETICS OF DECORATION OBJECTS OF THE LATE BRONZE AND EARLY IRON AGE OF NAKHCHIVAN

The aesthetics of Nakhchivan's Late Bronze and Early Iron Age decorative things reflects the ideological views and belief systems of the tribes living in this period, as well as the traditions of craftsmanship. The reflection of geometric, as well as astral, zoomorphic elements in decorative things was due to the development of the cult of water, sun, snake, goat and their protective function. Traditionally, the vast majority of ornaments have been found in graves. The burial of a dead person with decorative things during burial rites is based on views on eternal life and the existence of the other world. The ancient tribes believed that decorative things had the power to protect the human soul from bad spirits and forces of evil even after death. Undoubtedly, magic prayers were recited to increase the power of such things. The aesthetics of Late Bronze and Early Iron Age decorative things are works of art that live the culture, art and worldview of the ancient Nakhchivan tribes. The aesthetics of decorative things shared very similarities with the aesthetic views of the Khojaly-Gadabay tribes.

Keywords: *Nakhchivan, jewelery, ancient period, aesthetics, late bronze and early iron, ornament, belief.*

Физза Гулиева

ЭСТЕТИКА УКРАШЕНИЙ ЭПОХИ ПОЗДНЕЙ БРОНЗЫ И РАННЕГО ЖЕЛЕЗА НАХЧЫВАНА

Эстетика украшений эпохи поздней бронзы и раннего железа Нахчывана отражает идеологические взгляды и систему верований племен, живших в этот период, а также традиции ремесел. Отражение геометрических, а также астральных, зооморфных элементов в украшениях было обусловлено развитием культа воды, солнца, змеи, козы и их защитной функции. Традиционно большинство украшений было найдено в могилах. Погребение мертвого человека с украшениями во время погребальных обрядов основано на его взглядах на вечную жизнь и существование потустороннего мира. Древние племена считали, что украшения способны защитить человеческую душу от злых духов и сил зла даже после смерти. Несомненно, перед использованием магические молитвы были прочитаны, чтобы увеличить силу таких вещей. Эстетика украшений поздней бронзы и раннего железа – это произведения искусства, которые воплощают культуру, искусство и мировоззрение древних нахчыванских племен. Эстетика украшений очень похожа на эстетические взгляды ходжалинско-гедебейских племен.

Ключевые слова: *Нахчыван, украшения, древний период, эстетика, поздняя бронза и раннее железо, орнамент, вера.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Ərtegin Salamzadə tərəfindən təqdim edilmişdir)

**Daxilolma: İlkin variant 22.05.2020
Son variant 21.08.2020**